

Райна потръпна от хладината в оскърдно обзаведената сия стая и придърпа козинявата торба. Уж съвсем обикновена и овехтяла, но я върна към един разговор между баща ѝ поп Георги и майка ѝ. Тогава бе към десетгодишна, но го запомни завинаги:

— Що се мъчиш с тия торби и дусаги, Георге? Нали си свещеник. Зер църковната плата не стига?

— Ех, Ноне, на тебе ли да тълкувам, че платата не е голяма, а и част от нея дарявам на килийното училище. Народът ни има нужда от образование, а не само от насъщния, за да не е безропотна рая и да възлюби свободата повече от сичко. Пък и челядта ни е голяма. Няма да ни е излишно да припечеля някой и друг грош. Да благодарим на Бога, че още преди да стана свещеник, усвоих мутафчийския занаят. И цял живот да се учи човек, все ще му е от полза.

— Харно гумаш, Георге! Аз не съм толкоз учена и не бях се и сещала за това.

Младата жена поклати глава, за да се отърси от внезапно нахлулите спомени и побърза да извади изплетените от майка ѝ Нона чорапи и голям шал от домашна вълна. Обу чорапите и наметна шала върху поизбелялата си кафява рокля с кръгла якичка и застана до прозореца. През заскреженото стъкло едва просветваше сивото, забулено

с тъмни облаци небе. Поривите на вятъра подемаха снежинки от високите преспи в двора и по улицата, развяваха ги във въздуха и с някаква почти човешка ярост ги запращаха в лицата на редките минувачи. Трябва вече да бе попривикнала с безрадостната гледка на тоя скромнен квартал на Москва, защото от есента на 1876 г. живееше тук и учеше медицина. Предстояха ѝ три нелеки години, за да се сдобие с професията на акушерка.

В сърцето ѝ оживяваха други гледки, жадуваше да се върне назад – в ония донякъде безгрижни (поне така ѝ изглеждаха сега, макар тогава животът да течеше под заплахата на турския ятаган и безчинствата) години на детството в китното ѝ родно градче. Преследваха я и кошмарните видения на пожарищата и разрухата след пожара на въстанието. А с какви възвишени надежди, възторжена радост и неописуем екстаз бе започнало всичко! Дали по-болезнени и нетърпими бяха изтезанията и гаврите в мрачния пловдивски затвор, след като освирепелите османлии я заловиха и натикаха зад решетките, или рухването на светлия идеал, на прекрасната мечта за свобода и избавление от игото и горчивата жалба за погубената първа и чиста моминска любов?

Отговор на този въпрос Райна се опитваше да открие, изповядвайки болката, срама, отчаянието от преживяното, чрез автобиографията, която пишеше. Съдено бе спомените ѝ да излязат най-напред на руски със съдействието на Славянския благотворителен комитет. На него дължеше и предложението за обучението си. Жени-

те от него ѝ бяха съдействали да постъпи в женското девическо училище. Малко след пристигането си тя се обърна към тях с едно сведение за тридесет и две сирачета от родния ѝ град. След съгласието на богатите дами децата, сред които нейната сестра Мария и брат ѝ Васил, бяха приети да живеят и да се учат в Москва. И през следващите три години, докато траеше нейното следване, Райна щеше неизменно да ги наглежда и да се интересува от какво имат нужда.

Нея бяха настанили в един от женските манастири с голяма кула и камбанария, гледаща към улица *Тверска*. Той се намирал съвсем близо до някогашния така наречен *Бял град* – забележителна местност в границите на голяма Москва, оградена в миналото с крепостна стена. Историята на Страстния манастир бе дълга и превратна, но в средата на XIX век, по настояване на игуменката Евгения, в него бил създаден приют за девойки. Именно там Райна бе намерила подслон.

Тя седна до масата, поприглади изписаните страници и взе един бял лист първо да съчини писмо до панагюрския свещеник Цвятко Георгиев. Той бе участвал в Априлската епопея и като много други обикновени духовници, даскали, селяни беше загърбил мисълта за личното си добруване. Късметът обаче не го напусна и се спаси някак от зверските изстъпления след трагичния край. Щеше да се зарадва на вестта, че Райна е успяла да уреди чрез жените в Комитета панагюрските сирачета да получат образование.

След раждането ѝ я бяха кръстили Райкя, но в Русия започнаха да я именуват Райна и тя със замах се подписа: *Райна Футекова*.

Искаше ѝ се да продължи да пише, но днешният ден ѝ навяваше смъртна тъга. Де да бяха оцелели и други скъпи на сърцето ѝ хора! И любимият... Наистина ли се бе влюбила в обаятелен мъж, когото почти не познаваше? Онова непонятно чувство, което я обземаше и преобразяваше преди, копнеж ли беше, сърдечен трепет ли, безкрайна и невинна любов ли? От един съдбоносен момент събитията я увлякоха в главоломния си бяг и тя се поддаде на радостта, а после... после. Сега често я изгаряше болката, очите ѝ се пълнеха със сълзи... А тя си повтаряше, че трябва да бъде силна.

Мислите ѝ побягнаха към оня край, където в мразовития януари на 1856 г. бе отворила очи за света*. Макар и от село Паталеница, майка ѝ Нона и баща ѝ Георги бяха свили семейно гнездо в Панагюрище. Райкя бе първородно то им чедо. Посрещнаха я с искрена радост.

Сгушило се сред гънките на Средна гора, родното ѝ градче грееше с цъфналите мушката и здравец по първа-

* Райна Попгеоргиева е родена на 6 януари (по стар стил) – 18 (по нов) 1856 г. – Бел. авт.

зите на прозорците, еркерите и чардаците се надвесваха над калдъръмените улици и ги засенваха в летните жеги, а зиме сякаш подтикваха окъснелия пътник да се приюти без бавене и умуване в приветливите къщи, ама високите зидове и кованите гъбови порти се залостваха здраво, особено вечер. Водите на Луда Яна шумоляха винаги наблизо, а на чаршията цареше оживление. Приседнали на прага на дюкяните, търговците отпиваха от ухаещото кафе, хвалеха стоката си и приканваха купувачи. Понякога изтрополяваше каруца и вдигаше облак прах, а по-рядко се мярваше и файтон, с който някой турски бей водеше кадъните си до хамама, до джамията или другаде, а подкованите копита на враните жребци чаткаха по калдъръма.

Благодарение на енергичността, трудолюбието и природната си интелигентност българите се замогваха постепенно въпреки безумните данъци, произвола при събирането им, беззаконията на турските власти и нередките изстъпления на башибозуци и черкези. Случваше се тия, последните, а и обикновени мюсюлмани да засегнат честта и достойнството на народа, наричан грубо и оскърбително *рая*, но търпеливите и препатили хорица стискаха зъби и таяха болката в сърцата си. Ала от болката, негодуванието и жаждата за справедливост щеше да припламне стремежът за освобождение.

На тучните ливади, зеленеещи по околните хълмове, пастири отглеждаха стада. И съвсем естествено – благодарение на развитото скотовъдство, процъфтяваха свързаните с него занаяти: наред с търговията с добитък

абаджиите натъкмяваха аби от домашен шаяк; мутафчиите изработваха торби, чували и дисаги от животинска козина; умели майстори обработваха кожи и правеха обувки. А златарите се оказаха толкова изкусни, та с техните съдове и накити панагюрската школа щеше да се прочуе. Всички вести – и добри, и лоши – се предаваха от уста на уста, но най-често мълвата се подемаше от някой дюкян на главната улица. Не бе останало в тайна и посещението на американските мисионери през 1861 г. Те се бяха изумили от броя на занаятчиите, калфите и чираците в Панагюрище, но най-вече ги смаяло голямото училище.

Горе-долу две години след тяхната изненадваща поява, породила небивало външение, в един все още топъл есенен ден поп Георги заведе Райна за първи път в училището при женския метох. Непременно гържеше щерка му да се изучи, а и тя бе любознателна по природа. Потърси монахинята Елисавета, побутна Райна да застане пред нея, сложи грижовно ръце на раменцата ѝ и рече:

– Дал Бог добро!

В черното си свещеническо расо и с високата калимявка изглеждаше достолепно и Елисавета се прекръсти и отвърна:

– Добър ден, отче!

– Момиченцето ми е дъщеря и стана на седем години, затова я доведох тука, да се изучи.

– Добре си ни дошла, хубавице! – заговори ласкаво монахинята, хвана детето за ръка и го поведе към класната стая. – Ела, ела, не бой се!

Като най-голяма от братята и сестрите ѝ, на Райна се падаше задължението да помага в шетнята у дома, но тя беше не само сръчна, а и много схватлива. Ученето ѝ се удаваше с лекота. Изпревари друките си и запомни азбуката доста по-бързо от тях. С това си неочаквано постижение си спечели благоразположението на първата си учителка – монахинята Елисавета.

Един ден строгата понякога наставница извика момичето пред класа, погали го по косата и с усмивка рече:

– Хайде, Райно, кажи ни сега буквите, дето са ни дали светите братя Кирил и Методий! С тях се учим на четмо и писмо, на ум и разум.

В първия миг малката ученичка се посмути от вперените в нея любопитни детски очи, но паметта ѝ бе силна и тя започна уверено с ясно гласче:

– А, Бе, Ве... – и без да се запъва, продължи до края на азбуката.

– Браво, Райно! Де да бяха и останалите като тебе! Момичета, постарайте се и вие като нея. Тя да ви бъде за пример!

– Що е туй при... примар, учителко? – обади се височко кестеняво момиче, седнало в дъното на стаята.

– Казва се *пример*, а не *примар*, Станке. Да видим как да ви го разтълкувам, за да схванете от малко думи. Това е човек, когото трябва да гледаме и да почитваме като него. Сиреч – гледайте как Райна е запомнила цялата азбука и се помъчете и вие да я научите.

– Че то с мъка ще стане, май го проумяхме – без да се стеснява, отново се провикна словоохотливата Станка, а другите по-големички и по-малки ученички се засмяха, като че ли бе изрекла хубава смешка.

Развълнувани, момичетата засушукаха, попоглеждаха към Райна – някои с искрено възхищение, а други с явна неувереност в собствените си способности и със сянка на недоволство, че не са съумели да заслужат и те похвала от учителката си. Шумът се засили и заплашваше да провали учебните часове и иначе търпеливата и всеопрощаваща монахиня бе принудена кротко и добронамерено да сгълчи поверените ѝ ученички. И след като въдвори реда, се върнаха към азбуката и четенето.

Никой не можеше да отрече, че Райна беше буйна, независима и донякъде опърничава. Ама блестящият ѝ ум затъмняваше непокорното ѝ поведение. И по тая причина упреците и наказанията за дребни провинения и бели обикновено ѝ се разминаваха.

Често чуваше и израсна с песните на Добри Чинтулов.

През един пролетен ден със разделенили се дървета, пременени с нежни бели и розови цветове овошки и чурулика не на птици, докато си играеше с братята и сестрите си, неочаквано слънчев лъч погали потъмняла от времето гредата на голямата порта и Райна зърна нещо издялано върху нея. Докосна го с пръсти, прокара ги по вдлъбнатините и ги огледа отблизо. Вече познаваше и числата до десет и успя да подреди цифрите: 1573. Не знаеше обаче какво означават, а любознателността я караше непрестанно

да търси отговори, опознавайки широкия, изпълнен със загадки свят.

Подвоуми се дали да остави изясняването за по-късно и да не прекъсва забавното скачане на въже, с което се справяше най-добре, ама и по-малките бяха пъргави и не ѝ отстъпваха лесно. Любопитството и нетърпението надделяха и тя рече:

– Я отгърхнете малко, а после е ред на Мария!

И забързано отърча при баща си. Той беше в работилницата и доизкусуряваше поредните дисаги. Когато Райна влетя вътре, поп Георги се сепна и разтревожено попита:

– Какво има, Райно? Да не е пострадало някое от децата?

– Не бой се, тате! Няма такова нещо. Ама аз видях на портата числа и не знам кой и защо ги е издълбал в дървото. Ще ги погледнеш ли да ми кажеш?

– Аз съм ги виждал вече, дъще, но ще дойда с тебе да ги разгледаме заедно.

Той я хвана за ръка и се запътиха към портата. Поп Георги посочи с ръка гредата с надписаните числа и обясни:

– Това число, Райно, е година – 1573-та. Почти преди цели два века. А годината означава, че къщата, в която живеем днес, е съградена тогава. Възможно е обаче да е строена и по-късно, а майсторите просто да са използвали тази здрава греда от по-стара постройка. Не знаем със сигурност, предполагаме какво е било, но във всички случаи нашият дом има дълга история.

Напредването в науките не минаваше, разбира се, и без помощта и благите наставления на татко ѝ. Припомняйки си как той държеше неумелата ѝ детска ръка и ѝ помагаше да изпише първите букви, Райна се разплака от умиление и неописуема скръб. Любимият ѝ баща бе загинал трагично – в двора на къщата му развилнели се турци го бяха застреляли при погрома на Априлското въстание. Ей така спомените ту я настройваха носталгично и понякога дори радостно, ту я давеха във вълните на толкова силна мъка, че едва се съвземаше.

Времето си вървеше кога по-спокойно и изпълнено само с домашните грижи и вълнения в семейството, кога тревожно и под угрозата на турски заплахи и безумни ограничения и заповеди. Пак от чаршията се понесе вестта, че Райна е изумила с ученолюбието, с похвалите и първите награди на публичните изпити в края на всяка година българите в града и те са решили да я пратят на разноски на общината в Ески Заара, за да продължи обучението си в тамошното девическо училище. Намерението им бе от ясно, по-ясно – да стане учителка и тя да учи децата им занаят.

Слънцето отдавна бе изгряло и приближаваше пладне, когато слабичък, но пък върлинест чирак, пратен от

майстора си, дотича до къщата на поп Георги. Влезе в двора с нацъфтели шарени иглики и яркочервени пламъчета. Беше с чиста бяла риза и шаячни потури, нервно мачкаше калпака си с ръце, а голобрадото му лице бе поруменяло. Поздрави смутено и отпървом никой не разбра прибързаната му реч, но момчето постепенно се пооконпихи и догаде:

— Стягай се, Райно! Отиваш в Ески Заара.

Поп Георги не си беше у дома, но майка ѝ се стресна и както си беше с тъкана шарена престилка и засукани везани ръкави, се изправи пред дъщеря си, за да я предпази и защити.

— Че кой ще отведе моята Райна някъде, ако аз я не пусна? — гневно викна Нона и пристъпи към момчето да го прогони. — Турците ли те пращат да ни плашиш, а?

— Чакай бе, стрино Ноне, недей така! Не съм тичал насам да ви плаша. Дойдох с добра вест.

— И какво ѝ е доброто, като гумаш, че Райна трябва да иде сама на чуждо място?

— Не ме пращат чалмалиите, а наши първенци. Решили са Райна да се учи в Старозагорското девическо училище на издръжка на общината.

— Ама как ще се оправи сама в голям град, далече от нас? — гневът на Нона утихна и се смени с безпокойство.

— Е, няма да е съвсем сама. Още една нейна съученичка отива. Ще си помагат, а един ден ще се върнат като учителки тука.

– Сполай ти, че ни каза! Ще си похортүваме с баща ù и ще видим – Нона все още премисляше току-що наученото и продължаваше да се кахърì как ще проведи момичето си далече.

Райна бе останала безмълвна, докато майка ù говореше и отпращаше чирака, но дълбоко в себе си се зарадва на новината, защото копнееше за знания и осъзна, че не би могло да ù се случи нещо по-хубаво.

– Мале, чувала съм от гаскала за Ески Заара. Бил голям град с много училища, ама родолюбивите нашенци го именуват Железник.

Нона я погледна учудено, долавяйки, че първородното ù момиче дотолкова жадува да се учи още, че е готово да тръгне начаса, без да се бои от нищо.

Скоро след това, на 11 май*, пред насъбралото се множество в училището крехката и нежна Райна се изправи и произнесе трогателно слово, с което развълнува всички, че и поразплака по-чувствителните души. Просълзиха се и родителите ù, чудодейно омекнаха и ù позволиха да продължи учението си.

Нона си бе представяла живота на Райна другояче, но откъде да знае, че тя толкоз ще заляга над книгите. Пък и на съдбата май не можеше и не биваше да се противи.

А щом и баща ù се съгласи и я подкрепи, будната панагюрска ученичка замина за Ески Заара.

* Денят на братята Кирил и Методий по стар стил. – Бел. авт.